«MÖTEN MELLAN ÄLVARNA» — EN UTSTÄLLNING TAR FORM

Margareta Bergvall

Snart tre år efter att det nya länsmuseet i Härnösand öppnade, framstår utställningsarbetet som process med en viss tydlighet.

Den första fasen kan liknas vid en hink som sakta fylls med sand, skyffel för skyffel. Det som började med några kunskapskorn på botten slutade med råge. Denna första del av processen innebar en insamling av tankar, fakta, föremål, material. Processen var levande och hade ett ständigt växande förlopp. När hinken till slut var bräddfull med fakta och idéer var det första processledet avslutat.

Därefter vidtog uppsorteringen av innehållet. Hela materialet måste struktureras, siktas, ordnas upp. Vissa delar hade hamnat fel och måste sorteras bort, andra var direkt oanvändbara. Kanske kan man likna denna nya fas i processen vid en fullständig genomsiktning och omstrukturering av den framgrävda kulturjorden.

Därefter var råmaterialet färdigt att bakas in i olika former. De skulle understryka helhetstankarna som sorterats fram i de olika siktarna. Mineralkorn är kunskapskornen; slutresultatet kan liknas vid en frammejslad sandskulptur, där kreativa tankar och händer format kornen till en tilltalande och kommunikativ form. En utställning!

PROCESSEN, DEL 1: BÖRJAN. HINKEN FYLLS

Planeringen av det nya länsmuseet i Härnösand började på allvar våren 1993. Vi famlade då i en mångfald av föremål, byggnader, litteratur och arkivuppgifter.

En mycket stor föremålssamling (närmare 50.000 föremål) bildade basen för utställningsdiskussionerna. Som sista län i Sverige skulle vi nu bygga ett nytt läns-

museum. Vi hade aldrig tidigare haft något!

Den museitradition vi hade att bygga på bestod av en nu förlegad, men ursprungligen genomtänkt pedagogisk uppläggning från 1900 talets första decennier. Den är framför allt tydlig i tankarna kring fri-luftsmuseet (ca 80 byggnader). Museets grundare, Theodor Hellman var folkskoleinspektör och framhöll museets folkbildnings- och förmedlarroll.

Hinkarna fylls av kulturlager från en stenåldersboplatz i Kittjärn, söder om Härnösand, för att sällas. Tolkningar görs fortlöpande under grävningen och senare vid rapportskrivningen. Foto: Margareta Bergvall.

De föremål som aktivt samlades in i början av 1900-talet var inte bara från länet utan från hela norra Sverige. Ambitionerna var att skapa ett Norrlands Skansen.

Vad vi saknade var emellertid en modern museitradition, där länets identitet och mångfald var tolkad och synliggjord i museiutställningar. I början kändes detta som ett handikapp. Allt eftersom förstod vi emellertid att det snarare var en fördel. Sundsvalls museum (grundat 1956) och Örnsköldsviks museum (grun-

dat 1979) visar den lokala kulturella traditionen inom sina respektive kommuner.

GEMENSAMT KAOS

Det bildades en basutställningsgrupp, en arbetsgrupp som blev navet i planeringsarbetet. Gruppen var i början stor, men några drog sig ur de långrandiga och ostrukturerade diskussionerna. Gruppens möten blev en välbehövlig smältdegel, en gryta där olika ingredienser stöttes, blöttes och avsmakades för att senare förkastas

eller bli kvar. Strukturen trädde så småningom fram. Anrättningen fick sin karaktär.

Arbets sättet var vårt eget. Vi hade ingen erfarenhet av något liknande arbete i ett sådant jätteformat, var inte bundna av »hur det ska vara». På gott och ont. Björn Ed knöts som formgivare på ett tidigt stadium till gruppen. Han blev en katalysator, men beslutsångesten fick vi stå för själva.

Processen var viktig. De oändliga diskussionerna utmynnade i att alla var mer eller mindre delaktiga i besluten och gemensamma prioriteringar. Gruppen blev efter ungefär ett halvår av diskussioner utkristalliserad i fem basutställningsgrupper och en Mimagrupp.

Vi hade då grundstrukturen klar för oss:

En *rustkammare* för vår stora vapensamling. Ett rum för *förhistoria*, ett rum för *medeltid och stadsbyggnadstid*, ett rum för *1700- tal till nutid* och ett rum för *det levande hantverket*.

Historiemiman var det rum som låg mellan dessa sistnämnda fyra basutställningar. Där ville vi med datorernas hjälp fördjupa informationen. På så sätt skulle utställningsrummen och föremålen kunna användas för att bl a väcka frågor, förmedla stämningar eller innehålla friare föremålskonstellationer.

Miman var redan från början en integrerad del av basutställningarna. Den delen öppnar sommaren 1997. Först då har museet uppnått de visioner som planerades. Först då är utställningarna »färdiga». Först då kan vi börja planera om!

Den rumsstruktur som valdes innebar rum som skulle kunna stängas för ombyggnad.

Vår roll som förstagångstolkare av det

stora materialet till en utställning liksom den process som innebar prioriteringar bidrog till detta. Vi var alla medvetna om de många valsituationer vi ställdes inför, liksom att alla våra val kunde ifrågasättas. Något objektivt förhållningssätt till ett helt läns historia är omöjligt att ha. De val som gjordes kändes riktiga utifrån oss själva och vår tid. Varje rum fick en egen profil och inriktning, oavsett tidsålder och ämne. Vi eftersträvade inte samma formspråk i varje rum. De separata rummen blev därför uttryck också för det.

UPPSORTERING

– EN GROVMASKIG SAMSYN

Gemensamma nämnare finns dock: Rummen i sig själva skulle ha karaktär av den tid som utställningarna gestaltade. Från en luftighet och rumslig öppenhet i förhistorien, som utgör sju tusen år med en gles befolkning, till en täthet och inbyggdhet i Moderna Tider, en tid om endast några hundra år, då befolkningsanhopningen i städer och bruksorter ökade.

Vidare tänker vi oss en glidning från betoning av föremålet i Förhistorien, via det skrivna dokumentet och legenden i Medeltiden, till det talade ordet i Moderna Tider. Ju längre bort i tiden det som vi vill skildra befinner sig, desto mer svårnåbar är människan och desto mer centralt blir föremålet, »gjort av människohand».

Ju närmare nuet vi kommer, desto mer centralt blir ordet. Först i skriven form, sedan i talets form vilket modern teknik möjliggör.

I varje rum utgår vi från olika arkiv: jordens arkiv i Förhistorien, dokumentets arkiv i Medeltiden samt ljud- och bildarkiv i Moderna Tider.

22 Båten som kommunikationsmedel finns med i alla utställningsrummen. Älvarna har varit livsnerv, kusten en förbindelse-länk.

Förhållningssättet till publiken är gemensamt. Målet är att besökaren ska kunna känna att han eller hon deltar i en dialog med utställningen och föremålen, liksom att den egna fantasin och kreativiteten har betydelse för tolkningen av utställningen.

Alla hade vi upplevt hur bilder och doc-
kor av människor i utställningar var tids-
bundna och daterbara utifrån olika stil-
drag med tidsprägel. De blir «omoderna». De ger också starka signaler om hur saker och ting såg ut. I en museiutställning kan publiken lätt få uppfattningen att så här var det, trots att det endast är en tolkning. Bilder fäster sig på näthinnan och i minnet. De är bedrägliga, eftersom de invagar åskådaren i en falsk trygghet att det «bara» är en bild. I själva verket kan de bli bestående på gott, men också på ont.

*PROCESSEN DEL 2:
«MÖTEN MELLAN ÄLVARNA»
– EN FINMASKIG STRUKTUR*

Ur kaos framträdde en viss ordning. En struktur blev synlig. Också organisationen blev förändrad. Varje utställningsdel fick en producent med en grupp knuten till sig. Nu blev det nya djupdykningar i materialet.

Ett av de första leden i planeringsarbetet var att skriva till ett tjugotal forskare och professorer för att fråga vilken deras bild var av Västernorrlands län, vad som skulle vara viktigt att framhålla i en utställning. Svaren pekade alla mot att det specifika är just kulturmöten. Orden smältdelade och

korsväg nämndes. Härmed fick vi ett incitament till det vidare arbetet, och impulsen till den förhistoriska utställningens namn: «Möten mellan älvarna».

Kontakten med ny forskning var viktig. Eftersom vi väntat så länge på det nya museet och eftersom vi kunnat konstatera att vi var förskonade från gamla konserverade utställningssanningar, ville vi försöka hålla oss à jour. Det händer mycket inom forskningen, det vi nu presenterar kommer också att bli föråldrat. Desto större skäl att försöka ligga i frontlinjen.

Det förhistoriska fyndmaterialet var svåröverskådligt. Våra egna samlingar omfattade ca 20 000 fyndnummer. I Statens Historiska museums samlingar fanns mångdubbelt fler. Föremålen från Kulturhistoriska Museet Murberget (KMM) var inte katalogiserade, utan endast införda i en accessionskatalog. SHM hade en lappkatalog med alla föremål inkomna fram till omkring 1970. Därefter fanns de i Tillväxten. I SHM:s lappkatalog fanns inte alltid bilder.

Med andra ord: Från en viss klarhet – tillbaka till kaos! Två arkeologer anställdes för att genomföra en katalogisering av våra egna föremål. Denna tog ungefär ett halvår att genomföra. De blev sedan ovärderliga i hela utställningsarbetet. Vi gjorde gemensamt många resor ner till Stockholm för att gå igenom fynden från Medelpad och Ångermanland i magasinet tillsammans med ansvariga antikvarier på SHM. Detta sammanföll med projektet den Svenska Historien, vilket innebar en mycket hård arbetsbelastning på tjänstemännen i Stockholm. Trots det fick vi god service.

Det som gav arbetet stadga och ryggrad, var «Västernorrlands Förhistoria» från

1977. Evert Baudou och Klas-Göran Selinge, har i ett minutiöst arbete gjort en pionjärinsats och samlat all information i en och samma publikation, som Lands-tinget Västernorrland varit framsynt nog att bekosta. Här fanns föremål, platser, bilder. Här fanns också viktiga frågeställningar. I det avseendet hade vi ett för-språng framför andra län, mer värdefullt än någon utställning. Här fanns vidare den tydliga kopplingen till naturlandskapet.

FORM, IDÉER OCH VÄRDERINGAR

Vad ville vi nu? Forssaksmaterialet skulle inom en rimlig framtid vara överskådligt. Nu skulle vi ge länsinvånarna tillgång till sin förhistoria. Ett ansvarsfullt uppdrag! Vad ville vi ge dem!? Men kanske framför

allt, vad ville de ha? Vi försökte analysera förutsättningarna. De kan sammanfattas så här:

Länge hade i det allmänna talet om läns-museets samlingar framskymtat att folk tyckte, att museet som en drake vaktade över en skatt! Ingen visste emellertid vad skatten egentligen innehöll (knappt vi själva).

Som på så många andra håll i norra Sverige har funnits en känsla av att vi inte har så mycket att komma med, när det gäller förhistoria. Det handlar om en regional brist på kunskap om den egna historien, kanske också en alltför dominant framtoning av Mälardalen och på senare tid Västergötland som intressanta områden.

De flesta människor är intresserade av

23

Runt spänne av förgylld brons från vikingatiden, hittat i Säbrå, Härnösands kommun. Foto: Björn Grankvist.

24 vad som finns just där de själva bor. Den nära miljön, den «egna» kulturmiljön. Alla är sig själv närmast. Då finns referensramar, engagemang och egen kunskap. En koppling till det egna livet här och nu.

Människorna i forntiden är väldigt avlägsna i tid. Det är svårt att föreställa sig dem och deras liv visuellt. De bilder vi kan föreställa oss är mest att likna vid en B-film. Det är lättare att närma sig forntida människor med ett inifrånperspektiv gentemot omvärlden. Landskapet, naturen, tankar, känslor, upplevelser. Olika men ändå möjliga att tänga utifrån våra egna liv. Långt borta, men ändå nära.

Ekologiska förlopp är nära knutna till arkeologin. Arkeologin handlar om liv och död, uppbyggnad och nedbrytning. Mänskligt liv är en del av det ekologiska kretsloppet. Som arkeologer studerar vi hur nedbrytningen avsatt spår i marken.

Arkeologin är också nära knuten till naturvetenskaperna. Man studerar mineraler, kornstorlek, stenmaterial, jordartsprocesser. Det är möjligt att följa vegetationsutvecklingen tack vare pollenanalyser i borrhärdar från myrar och sjösediment.

Alltsedan 1955 har möjligheterna att datera förändrats radikalt, tack vare ^{14}C analyser.

Vi har idag en skriven historia och en oskriven förhistoria, tolkad och formulerad genom Arkeologin. De människors liv som vi vill skildra hade ingen skriven historia. De hade heller ingen förhistoria tolkad genom Arkeologin. De sista 8 000 åren har det före varje nyfödd människa alltid funnits människor tidigare. Förhistoriska människor hade en historia (eller är det förhistoria?) enligt vårt sätt att se. Men hur såg de själva på sina föregångare? Vi utgår från att de hade traderade

berättelser och myter. Frågan inställer sig: Är det möjligt att skildra något av den «historiesyn» som människor hade under de 7000 åren av förhistoria.

Vi rör oss mellan olika teoretiska inriktningar: Bevarat till vår tid finns en materiell kultur som bevarats på grund av materialets beskaffenhet.

Den förhistoriska människan var beroende av råmaterial. Skinn, trä, sten, näver.

Vi har också en till omfånget odefinierbar materiell kultur som inte har bevarats.

En materialistisk inriktning, så som arkeologin är till sin natur.

Vi har föremålen som förmedlande länk mellan å ena sidan tillverkare och brukare då och å andra sidan åskådare, utställningsbesökare nu. Föremålet kan förmedla en närvarokänsla av den människa som en gång höll det i handen. Vi kan också ana att det finns situationer och platser som föremålet befunnit sig i. Inte mer, inga detaljer, inga bilder, bara en aning. Detta är snarast en fenomenologisk inriktning.

Vi har ett visst ansvar gentemot de människor som en gång funnits, liksom gentemot vår publik. Alla människor, oavsett om de lever idag, eller om de levde före oss, vill bli behandlade med respekt. Ingen vill banaliseras. En nedlåtande syn på människor som levtt riktar sig också mot människor som lever idag. Publiken är en kompetent kraft att räkna med. De saknar arkeologens sakkunskaper, men de har kunskap om sina egna kulturmiljöer och sina egna liv. Kanske kan det vara en biljett till tolkningsföreträdere?

Vi tror oss ha en humanistisk grundsyn.

Arkeologin utvecklas. Dynamiken i det samhälle vi lever i påverkar, nya filosofiska strömningar, nya fynd som grävs upp. Forskningen går hela tiden framåt. Vi

Stora stenar av de stenmaterial som använts under forntiden ligger på golvet: Röd, grön och svart skiffer, kvarts, kvartsit och tuffit. På väggarna skinn av älg, bäver, björn, lax, säl, ko, får och get. Foto: Björn Grankvist

kommer närmare en sanning, men när den aldrig. När den verkar nära, rycks den hastigt bort med tidens strömningar. Tolkningar har förändrats och görs på olika sätt beroende på vem det är som tolkar. Det finns en akademisk forskning inom Arkeologin som påverkar ett mer folkligt förhållningssätt till förhistorien. Det finns också det mänskliga förhållningssättet till människor nu och då, samt mänskliga erfarenheter som påverkar besökarens upplevelse och behållning av utställningen. Ett hermeneutiskt synsätt.

UTSTÄLLNINGEN TAR FORM IDÉER OCH FAKTA BAKAS IHOP – FÖREMÅLET

Vi ville visa den rika och fyndrika förhistoria som finns i Ångermanland och Medelpad. Eftersom ytterst få varit förunnade att se föremål från länets forntid ville

vi visa många föremål! I ljuset av den bild som många hade av länets förhistoria som torftig, var det viktigt att visa de många praktfynd som gjorts. På så sätt ville vi vrida klockan tillbaka i museologiskt hänseende och göra ett avstamp i de föremålsrika utställningar som visades i alla län vid sekelskiftet och som ofta blev stående fram till för några decennier sedan.

Många av de praktföremål som gjorts i länet kom in till SHM under nyodlingstiden och i samband med de nya djupgående plogarna i slutet av 1800-talet. De ägs således av SHM. Vi förberedde oss på en stor låneansökan till SHM. Det blev också en av de största de hanterat. Skatterna som «Draken» vakat över skulle nu visas.

Föremålen skulle stå i centrum. Det skulle vara många föremål. När urvalet var klart och föremålen i vissa fall färdigförhandlade med SHM gällde det nu att lösa hur de skulle exponeras. Det är gängse att

26 göra en uppdelning på Sten Brons och Järn, men är det det enda rätta?

Vi ställde inför några praktiska pedagogiska problem:

De flesta barn och vuxna idag har genomgått simundervisning och tagit ett eller flera märken. Man börjar då med järn, sedan kommer brons, silver och guld. Ordningsföljden är baserad på metallvärdet. Många ser inte logiken i att placera bronsålder före järnålder.

Ett annat problem är att det ligger en väldig dubbelhet i svensk och framför allt norrländsk bronsålder. Tidsperioden kallas bronsåldern, men det dominerande materialet är sten (kvartsit) som bearbetats med en förfinad teknik. Bronsfynd finns från kusten i samma områden som gravrösen av sten. Namnet bronsålder är dock förvillande, eftersom det inte är utmärkande för perioden.

När Thomsen etablerade de tre tidsperioderna Stenålder, Bronsålder och Järnålder 1836 var det ett ovärderligt hjälpmedel och en förutsättning för Arkeologin som vetenskap.

Periodindelningen är ett typologiskt och kronologiskt hjälpmedel för arkeologer, men behöver för den skull inte vara relevant för allmänheten och en museipublik i synnerhet. Begreppen sten-, brons- och järnålder står för en vetenskapssyn från första hälften av 1800-talet. De innebär en statisk syn på kultur och markerade gränser i kulturhistoriska förlopp som aldrig har funnits. En arkeologisk basutställning byggs för i första hand en länsbefolkning och inte för arkeologer. Det kan ifrågasättas om utställningen är rätt plats att struktureras av Thomsens treperiodsystem? Är det möjligt att hitta andra strukturer?

Treperiodsystemet är också ett uttryck för en lineär tidsuppfattning, som visserligen är etablerad inom forskningsvärlden men som kan kompletteras. Vi ser en reversering av den gamla bibliska uppfattningen om tidsåldrar, där en paradisisk guldålder ersätts av andra åldrar på en ständigt sjunkande värdeskala. Inom museologin behövs ett förhållningssätt till Arkeologin som vetenskap och till Arkeologer som yrkesgrupp. Arkeologer och arkeologistudenter har sina läromedel inom universitetet.

Museerna kan användas som komplement, där föremål kan studeras och uppgifter om föremål och fornlämningar sökas. För ett länsmuseum är folkbildningsuppgiften ett av de viktiga samhällsuppdragen.

Ibland kan man se de utställda föremålen som en sorgligt okänsligt ihopbakad skara av föremål helt ryckta ur sitt sammanhang. Vad är då föremålens rätta sammanhang? Är det den tid och plats, där de brukades? Är det den långa tid och den jord, där de legat dolda i årtusenden? Är det de små fyrkantiga kartongerna i ett museimagasins fyndbackar? Eller är det manne i utställningsmontern? Alla dessa miljöer är en del av föremålets historia. Här måste vi göra ett val. Vilken bild ska vi visa av föremålet?

Nyckelordet är just visa! Självklart ska vi visa föremålen! Det finns ett mycket stort intresse hos de flesta människor för vad som har hittats i den nära omgivningen. Kombinationen av att visa föremålet och att dessutom visa kulturmiljön innebär en länk mellan människorna i landskapet och föremålen med sitt ursprung just där. Föremålen blir något som hör hemma i museets utställning för att kunna länkas till sin ursprungsmiljö. Kulturlandskapet är utställningens moder!

Idéskiss av den paleobotaniska pelaren. Tiden är vertikal, så som myrar och arkeologiska lager växer. Yxorna svävar runt pelaren från 2300 f.Kr - 1500 f.Kr. Röjningsfasen syns i ökade mängder av gräspollen i myrslagren. Yxorna är redskapen. Teckning: Lasse Nagel, baserad på skiss av Björn Ed.

Miman med datapresentationer i multi-mediateknik en springande punkt! Här kopplar vi samman ute och inne. Här ger vi impulser till besök i landskapet.

Ett omfattande skylt- och informationsprogram, där fyndplatser i länet skyltas innebär ytterligare ett led i denna informationsprocess. Där kan impulserna gå andra vägen: Från kulturlandskapet till ett besök i museet.

Ett museum uppfattas av många som ett uttryck för sakkunskap och sanningar. En samlad sakkunskap finns också, men sanningarna kan ifrågasättas. Museet i sig kan uppfattas som en kravfull auktoritet. Här svävar ibland anden av den gammaldags skolläraren, som förväntar sig en påläst läxa och ett korrekt svar på frågan.

Vi eftersträvar att besökaren ska trivas i utställningen, och att rummet i sig ska vara lockande. Att rummet, föremålen och gestaltningen ska väcka frågor hos besökaren.

Att de övergripande texterna ska ge första steget i kunskapsinhämtningen och att montertexterna ska kunna ge den fördjupade kunskapen. Om rummets gestaltning, föremålen och informationen samverkar till en stegvis ökad nyfikenhet och frivillig kunskapsinhämtning, har vi nått ett viktigt mål.

Museet är ingen läromästare utan ett forum för dialog mellan besökare och sakkunskap. Museet har en viktig roll som inspiratör och debattskapare, som länk mellan besökaren, föremålet, kulturlandskapet och fakta.

ARTEFAKTER OCH EKOFAKTER

Arkeologin som vetenskap utnyttjar naturvetenskapliga analyser av faktamaterial bestående av artefakter och ekofakter samt tolkningar av analysresultaten insatta i en social och kulturhistorisk kontext.

Artefakterna och ekofakterna kan inte ifrågasättas. De är!

Att tolka händelser och företeelser i förfluten tid är behäftat med svårigheter. Vi vet att vi själva tolkar vår egen personliga historia på olika vis utifrån var vi befinner oss på ålderstrappan, utifrån det korta tidsperspektivet i ett människoliv. Vi omtolkar oss själva, vi utvecklas ständigt.

Så är än mer fallet i det långa tidsperspektivet med förfluten tid bestående av många människoliv. Fakta föreligger och måste ligga till grund för den historia som beskrivs. Men tolkningarna kan förändras allteftersom nya rön kommer fram, utifrån nya ideer som väcks. Tiden står inte stilla. Museet är inte heller en auktoritär institution som bedömer och visar sanningen, eller som kräver att bli åttlytt. Museet ska stå för humanism och inbjuder besökaren till samtal. Museet står också för sakkunskap, där presenterade fakta är noggrant utvalda för att inte vara vilseledande.

Artefakter och ekofakter bildar stommen i den förhistoriska utställningen.

Artefakterna i montrarna är ankaret i förfluten tid och länken mellan det förflutna och nuet, mellan den förhistoriska människan och dagens museibesökare och forskare.

Ekofakten finns i utställningen i form av de olika stenmaterialen i stora stycken på golvet och i små bitar som bildar botten i stenmontrarna, liksom i form av lera, järnsand och slagg i keramik- och brons-

montrarna. Ekofakten i den äkta borrhärna som symboliserar de pollenbotaniska analyserna ur myrar och sjösediment. De anonyma pollenkornen har gestaltats i form av färgbilder av de träd som markerar vegetationshistoriska skeden.

Den paleobotaniska pelaren understryker den arkeologiska tidens vertikala karaktär. Borrhärnor samt arkeologiska lager och profiler innebär att man i förhållande till markens uppbyggnad har en vertikal tidsaxel för arkeologin.

Det är också tanken bakom den centralt placerade tidspelare som bär upp utställningsrummet.

Till ekofakterna hör också de skinn som hänger på väggarna. Annars är benfynd de ekofakter som i arkeologiskt material belyser jakt, fiske och matvanor. För att lättare engagera åskådaren i att hitta egna ledtrådar i utställningen valde vi att använda skinn i stället för benbitar.

STRUKTUREN I TID

Kan man komma ifrån att oreflekterande förmedla en lineär kristen tidsuppfattning med en början och ett slut, en skapelse och en apokalyps? Frågan är inte oväsentlig i en förhistorisk utställning, där vi inte i första hand vill förmedla vår egen tid utan göra ett försök att med empati skildra en förkristen tid? Med lineär tidsuppfattning kan också en okritiskt värderande evolutionistisk uppfattning sammanfalla. Vi försökte att komma ifrån detta genom den vertikala tidslinjen samt genom att bryta upp treperiodsystemet.

För den mytiska världsbild som det förhistoriska samhället representerar, är den skrivna texten inte särskilt adekvat. Kosmologiska system och myter traderas

*Älghimlen i taket av konstnären Anita Wohlén, inspirerad av hällristningarna vid Nämforsen, får symbolisera människans föreställningsvärld under stenåldern. Älgarna syns som stjärnbilder av ljus.
Foto: Björn Grankvist.*

genom berättelser från generation till generation och hör samman med relationer, kontakt och känslor.

Vi kan inte finnas till hands för att berätta för besökaren. Det närmaste vi kan komma myten är att skapa stämning och atmosfär i rummet.

En sådan stämning har eftersträvat och färg, ljussättning, porlande vatten och glödande eld är de element som använts i rumsskapandet.

I ett förkristet samhälle har i analogi med andra nordliga folk (t ex evenkerna), shamanism varit en del av världsuppfattningen. Utställningsrummet kan ses som den shamanistiska Mellanvärlden där vi människor befinner oss, marken, golvet vi trampar som taket på Underjorden, andarnas värld och ovanför oss Övervärlden, ljusandarnas värld. Tidspelaren kan symbolisera Världsträdet som förbinder de tre världarna.

30 Tidspelaren i mitten bär upp rummets struktur. Borrkärnan som ligger till grund för pollenanalyser och vegetationsbestämningar följer den vertikala tiden på pelaren. Pollenanalyser är ett centralt begrepp inom arkeologin, inte minst för att sätta in arkeologiska fynd och platser i sitt ekologiska sammanhang. I förmedlingen av förhistoria möts man alltid av funderingar och frågor: «Hur såg det ut?» Kunskap om miljö är nästan avgörande för att kunna ge en levande bild av människoliv och förutsättningar under förhistorisk tid.

Lager läggs på lager. Mår blir till förna, blir till mull. Jorden lakas ur och anrikas.

Det arkeologiska perspektivet är vertikalt. Vad återfinner vi längre ner? Har vi grävt tillräckligt djupt? Arkeologens tänkande går på djupet. Om man vill, kan Tidspelaren uttrycka även detta.

DIKOTOMIER

Universum, mänskligheten och livet. Vi kan se allt detta på många olika sätt. Tidsperspektivet hundratals generationer bakåt gör att många svindlar inför tanken. Vi vet inte mycket om tankevärldar i olika tider. Det verkar emellertid som om motsatserna är tydliga för människor i alla tider och kulturer. För att ta några gamla exempel:

Eld och vatten. Manligt – kvinnligt. Liv – död. Norr – söder. Väster – öster. Inne – ute. Tanke – känsla. Sommar – vinter. Vi kan också se dikotomier från vår tid: Myt – Vetenskap. Fångstmark – bondebygd.

En del av detta ville vi åskådliggöra i utställningen. Det rinnande vattnet i vattentrappan, det ursprungligaste av alla ljud. Den brinnande elden. (I utställningen i form av glöd.)

En manlig del och en kvinnlig del i järnåldersdelen där fynden är könsuppdelade i stället för kronologiskt eller enbart funktionellt uppdelade. I och med järnåldern är det förhållandevis enkelt att se skillnaden mellan kvinno- och mansgravar. I och med en sådan uppdelning blir människorna en aning tydligare.

TOLKNINGSVÄGAR

Arkeologerna är inte de enda som har ett förflutet. Det är allas historia. Vi kan ha många förhållningssätt till förhistoria utan att för den skull syssla med historieförfalskning.

1. *Arkeologer* arbetar enligt en medveten eller omedveten teoretisk inriktning och med hjälp av naturvetenskapliga metoder och antropologiska analogier. Forskningsresultaten förmedlas genom en skriven text, utställningar etc.

I *Möten mellan älvorna* är arkeologens tolkning primär i utställningens kunskapsbas vad gäller urval och sammanställningar. I arkeologens roll ingår också teoribildning och kritiskt granskande av forskningsresultat och inte minst den egna rollen. Utställningstexterna i montrarna är på detaljnivå och utgår från tillgängliga fakta med en ambition att ny forskning ska vara representerad.

2. *Arkeologer med experimentell inriktning*. Inom denna inriktning når man kunskap genom praktiska försök och experiment samt med hjälp av analogier. Resultaten blir praktisk kunskande och konkreta föremål.

Ett T-formigt redskap nytillverkades och testades enligt en hypotes som stämpel för

att dekorera en skinndräkt. Det fungerade utmärkt, och blev ett vackert mönster på sälskinnsdräkten som också nytillverkades till utställningen.

En arkeolog med experimentell inriktning löste gåtan med toften från Själevad. Tack vare Roger Perssons praktiska kunskaper om förhistoriska båtkonstruktioner vet vi nu att vi har rester av en helt unik en båt från 300 talet före Kr f. Ingen annan kunde sätta toften i våra samlingar i samband med den danska Hjortspringbåten. Roger gjorde också en minutiöst utförd modell av en sådan båt.

Ytterligare rekonstruerade och tolkade föremål var:

Kärl av asbestblandad och sandmagrad keramik. En näverhydda, som enbart är en fantasifull tolkning, men där det testades att sy ihop näversjok. Varptyngda vävstolar med vävar av olika karaktär och färg. Nytillverkade vävtyngder, skidor m m.

Alla rekonstruerade – tolkade föremål är möjliga att ta och känna på. Det som tillhör nutid är inte bakom glas! Experimentell arkeologi i utställningsarbetet medförde en närvarokänsla av material och hantverk, en länk mellan nu och då. I

Plan över utställningen. Dikotomierna ingår i planeringen och utgör delar i rummet. Teckning: Lasse Nagel, baserad på skiss av Björn Ed.

- 32 vissa fall tillfördes också ny kunskap till arkeologin och spännande nya rön att berätta om i utställningen.

Utbildningen på Bäckedals folkhögskola i Härjedalen i forntida teknik, har haft betydelse för modern museiteknik och utställningsbyggande. Sammanlagt åtta personer som genomgått kursen var engagerade i olika delar av utställningen.

3. *Konstnärer* utforskar den mänskliga kreativiteten och tänjer på de känslomässiga gränserna. Detta är en viktig aspekt på mänskligt liv. Här är konstnären specialisten. Tolkningen kommer till uttryck i ett konstverk.

Forntidsmänniskans tankevärld och känslor har länge tillhört en suspekt sfär inom arkeologin. Från att slentrianmässigt förklara allt oförklarligt med «kult» vilket förekom inom sekelskiftets och det tidiga 1900-talets arkeologiska tolkningar, blev den immateriella föreställningsvärlden i det närmaste onämnbart. Det är svårt att förena krav på positivistisk vetenskapssyn med osynliga, icke-materiella föreställningsvärldar.

För att närma sig sådana frågeställningar behövs ett närmande till filosofi, religionsvetenskap och beteendevetenskap.

Filosofiska-mänskliga frågor gestaltas kanske bäst med fantasi och inlevelse.

Till höger: Konstnären Unni Brekke-Widenfalk, skulpterar krigaren till häst, som sedan gjöts i brons.

Foto: Björn Grankvist.

Under: Försök med ett nytillverkat T-formigt redskap på sälskinn. En sälskinnsdräkt nytillverkad av Lotta Rahme dekorerades på detta sätt. Foto: Margareta Bergvall.

- 34 Föreställningsvärldarna ligger som himlen, «världens tak», och skapades av Anita Wohlén. I älghimlen ligger stenåldersristningarna från Nämforsen genomlysta som stjärnor i taket. Den runda mer organiska formen symboliserar den icke bofasta tiden. Livets väv ligger över järnåldersdelen. Här kommer de flätade, vävda och rektangulära formerna in. Först under järnåldern tillverkas textilier i vårt område. Stora rektangulära hus byggdes, stängsel risflätades. Vinkelrätt korsande linjer används i många tekniker och blev en vanligare form. Livets väv har inspirerats av de tre nornorna, som spann människornas ödestrådar. Urd vävde trådarna till Livets väv.

Unni Brekke Widenfalk arbetade med tolkningen av en 2 cm stor guldmedaljong med en krigare till häst, hittad i Sundsvall. Den lilla rytтарfiguren är den enda människoavbildning i helfigur från järnåldern som hittats i vårt län. Hon ställde frågor till «materialet», ville veta bla om hästen var pass eller diagonalgångare och om ryttern hade en frisyr eller en huvudbonad, vilket var nödvändigt att veta i arbetet med skulpturen.

Hennes frågor medförde att vi fick ny kunskap om både hästen och ryttern, på ett sätt som kan liknas med experimentell arkeologi. Bronsskulpturen av ryttern till häst symboliser kontakten både rumsligt och idémässigt med romerska riket, hästen som nytt transportmedel, en mer krigisk tid, handelsresorna.

Tre tolkningsvägar i *Möten mellan älvarna*. Alla dessa förhållningssätt behövs i en kulturhistorisk utställning med humanistisk inriktning.

PUBLIKMÖTEN

I en målgruppsdiskussion är det svårt att definiera den primära målgruppen mer specifikt än: «länsinvånarna». Men publiken behöver ett ansikte, vi kan inte vända oss till en grå, oformligt anonym massa. Även här finns många strukturer att utgå från. Den mest demokratiska är «åldersgrupper». Förskola och skola är lätta att nå. Barn och ungdomar är framtidens vuxna publik. I det långa tidsperspektivet är barnen därför den målgrupp som på sikt innefattar alla åldersgrupper. Ett positivt möte med museet som barn, med impulser som lockar till återbesök, kan i framtiden innebära en större genomslagskraft för museet. I mötet mellan museum och barn behövs den mänskliga förmedlaren. Utställningstexter kan aldrig ersätta en dialog mellan människor.

Att möta besökaren i en utställning innebär ett komplicerat spel mellan museum och publik. Museet vill å ena sidan kunna erbjuda besökaren upplevelse och kunskap. I bästa fall innebär det också nya insikter och ett ökat intresse för omvärlden. I samspelet ingår att museet å andra sidan måste kunna genomskåda och gissa sig till hur besökaren tillgodogör sig informationen och vill ta den till sig. I samspelet behöver museet ha kännedom och kunskap om vad besökaren attraheras av.

Den samlade kunskapen av att möta en publik, besökares reaktioner inför museets presentationer – muntligt eller på andra sätt – är en guldgruva att ösa ur.

Här kan man hitta förhållningssätt och idéer inför en utställning.

De åldersindelade målgrupperna knyts till förskola och skola. Målet för besökarens behållning av besöket kan samman-

Översiktsbild av den färdiga utställningen. Foto: Björn Grankvist.

fattas på följande sätt. Basen för verksamheten vad gäller förhistoria blir då i vår utställning i grova drag:

0–6 år: Positiv upplevelse av rummets atmosfär och gestaltning. Saker att upptäcka på låg höjd. Saker att känna på. En nyfikenhet och en vilja att komma tillbaka.

Musik och dramaprogram i berättandet av en fiktiv myt från stenåldern.

7–11 år: Positiv upplevelse av rummets atmosfär och gestaltning. Saker att upptäcka. Kunskap om stenålder och järnålder med hjälp av en guide och i dialog. Dramapedagogiska program (interaktiv drama) där faktakunskap och upplevelse bildar basen och där valsituationer i väsentliga frågor medför ett aktivt deltagande.

Att uppmuntra studium av förhistoria i den egna närmiljön.

MÖTEN MELLAN ÄLVARNA

Producent: *Margareta Bergvall*

Formgivare: *Björn Ed*
Grafisk form: *Lasse Nagel*
Ljussättning: *Stefan Wiktorsson*
Teknisk samordning: *Curt Nordlander*
Text: *Margareta Bergvall*
Textkonsult: *Margareta Ekarv*

Föremålsregistrering, exponering m.m.: *Maria Nordlund*
Föremålsregistrering, säkerhet, klimat: *Göte Salomonsson*
Keramisk konsult: *Birgitta Hulthén*
Paleobotanisk konsult: *Jan-Erik Wallin, Roger Engemark,
Karin Wiklund*
Ärendehandläggare SHM: *Astrid Wexell, Jackie Taffinder*

Museitekniker: *Stig Johansson, Lasse Nordin,
Tord Pettersson, Krister Källman*

Rekvisitör: *Erik Nilsson*
Assistent: *Cristina Scholz*

Älghimmel: *Anita Wohlén*
Livets väv: *Anita Wohlén*
Högsäte: *Dag Wallin*
Risflätning: *Margareta Klingberg*
Krigare till häst: *Unni Brekke-Widenfalk*

Sälskinnsdräkt: *Lotta Rahme*
Vägstolar, skrin, skidor: *Lars-Inge Lööv*
Vävar: *Aja Pettersson*
Båt: *Roger Persson*
Keramik: *Åsa Scheutz*
Sinn: *Lotta Rahme*
Näverhydda: *Erik Nilsson, Lasse Englund*
Trärotsdockor: *Lisa Kalina*
Kopior: *Dag Hartman, Ralph Olsson*

Infärgning av tyg: *Ann Hulth*
Sömnadsarbete: *Martina Samuelsson*

Mineralsökning: *David Loeffler, Ebbe Zachrisson,
Stig Blomqvist*

Barnmontrar: *Rickard 8 år, Amanda 5 år*

Högstadiet och gymnasiet: I visningar eller föreläsningar ge en mer lokalt- regionalt präglad bild av förhistorien. Att uppmuntra studier i landskapet.

Högskola: I montertexter, katalog, Mima och litteraturhänvisningar ska högskolan få möjlighet att tillgodogöra sig mer probleminriktad information. Lärarhögskolans elever ska också kunna hitta pedagogisk och annan inspiration till det kommande yrkesarbetet.

SAMMANFATTNINGEN I RUMMET

Vi har än så länge sysselsatt oss med insamlingen av material och uppsorteringen, siktningen i olika fraktioner och enligt andra kriterier. I valet av urvalsmetoder inom sorteringen har olika kriterier använts. De är färgade av kunskaper, erfarenhet och personlighet. Här har också formmässiga bedömningar och praktiska begränsningar funnits med under hela processen.

I den slutliga sammanfattningen, där omstruktureringen av «kulturjorden» är färdig, måste alla gestaltningsfrågor lösas estetiskt och praktiskt. Gestaltningen måste vara integrerad med innehållet.

I utställningens synopsis gjordes en innehållsförteckning, som bestod av fyra huvuddelar:

A. Bakgrund:

1. Identitet. 2. prioriteringar.

B. Inledning:

Pedagogisk modell: Förskola-Högskola-Skola-Allmänhet.

C. Föremål i utställningen.

D. Grundbultar:

1. Paleobotanisk pelare, 2. Kosmologiska system, 3. Runda och raka former, 4. Råmaterial-mineraler, 5. Boningar: Näverkåta, järnålderhus, tomtning, 6. Vatten och eld, 7. Ljud – rytm – rörelse, 8. Ägande.

E. Röda trådar:

1. Stenport-järnport. 2. Kognitiva kartor. 3. Transportmedel. 4. Arkeologiska kikhål. 5. Dräkter: a. Skinn, b. Vävar. 6. T-formiga redskap. 7. Människan stiger fram. 8. Social skiktning.

Synopsis skrevs i juni 1993. Då gjordes också föremålsbeställningarna från SHM. Detta blev stommen i det fortsatta arbetet, men justeringar gjordes förstås under vägens gång, fram till museets invigning i juni 1994. Tankarna utvecklades och broderades ut. Praktiska hinder innebar att vi fick hitta nya vägar. Ett sammansvetsat arbete med mycket givande och tagande. Utan synopsis hade vi tappat spåret i alla praktiska små och stora problem. Synopsis kan liknas vid en idémässig ritning av den kommande gestaltningen. Materialet kräver dock ständig justering och anpassning.

NOT

I projektgruppen för «Möten mellan älvarna» ingick: Margareta Bergvall, Björn Ed, Lasse Nagel, Maria Nordlund och Göte Salomonsson.

LITTERATUR

- Adolfsson, Gundula; *Människa och objekt i smyckeskrin. En analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. 1987
- Adolfsson, Gundula och Lundström, Inga; Basutställningen har spelat ut sin roll, *Kulturmiljövård* 1991
- Baudou, Evert och Selinge, Klas-Göran; *Västernorrlands förhistoria*. 1977.
- Bergvall, Margareta; *Möten mellan älvarna Utställningssynopsis* 1993
- Carlsson, Göran och Ågren, Per-Uno; *Utställningsspråk. Om utställningar för upplevelse och kunskap*. Stockholm 1982
- Cornell, Peter; *Saker*. 1993
- Engelstad, Ericka; Symbolism and archaeology. *Archaeology and environment* 11: 23 - 32. Umeå 1991
- Lundström, Inga och Naess, Jenny-Rita; *Bevarandearkeologi* 1993
- Olsen, Björnar; *Fremskritt och rationalitet i Danmarks Oldtid? Noen refleksjoner*. Opublicerat föredrag 1991
- Olsen, Björnar; Social theory and archaeology. *Archaeology and environment* 11: 11-20. Umeå 1991
- Stalsberg, Anne; Sex roles in prehistory, *Archaeology and environment* 11: 45 - 52. Umeå 1991
- Trigger, Bruce; *Arkeologins Idéhistoria*, 1993
- Århem, Kaj; Tankevärldar på kollisionskurs. Artikel i DN 7 januari 1992

was focussed on three basically chronological themes – prehistory, the middle ages and the modern era. Particular care was devoted to giving each theme a distinctive presentational style reflecting the spirit of the age. Its approach to the historical content was however essentially phenomenological.

The author, who is an archæologist and was responsible for the presentation of prehistory, gives in detail the deliberations which determined the interpretation and presentation of the archæological material. She and her colleagues wanted on the one hand to display as many items as possible to the population of the region – hitherto denied access to their prehistory – and on the other hand to create an atmosphere suggestive of the cosmological ideas that can be derived or guessed at from the vestiges of artistic expression found in the material. For that reason both researchers at the frontline of contemporary archæology and artists were called on for assistance. Added to this examples of work with prehistorical materials and techniques in experimental archæology were amply supplied.

*Margareta Bergvall är arkeolog och antikvarie vid Länsmuseum Västernorrland.
Adr. Länsmuseet Västernorrland, Box 2043,
S-871 02 Härnösand
Fax: +46-61118730*

SUMMARY

«Encounters between the rivers»

A step by step account of how a new historical exhibition describing the culture of a region in Northern Sweden came into being. The project was linked to the opening of a new museum building completed in Härnösand in 1994. The exhibition